

Είναι η θρησκεία μετουσίωση; Από τον Freud στον Καβάφη

Ευτυχία Παπαγιάννη, Ιωάννα Αμβραζιάδου

transubstantio: Τον μεσαίωνα, 1215 μ.Χ. εισήχθη ο όρος από την καθολική εκκλησία για να περιγράψει τη μεταβολή της ουσίας του άρτου και οίνου σε σώμα και αίμα χριστού στη θεία ευχαριστία. Στην ορθόδοξη εκκλησία διατηρήθηκε ο όρος μεταβολή για να δηλώσει ότι δεν επιδέχεται έρευνα η διαδικασία αυτή αλλά γίνεται δεκτή μέσω της πίστεως

Sublimation: Από τη λατινική λέξη sublimis που αποτελείται από το sub “υπό” και limen “όριο” ή “κατώφλι” και σημαίνει “που φτάνει υπό το υψηλότερο όριο, στο κατώφλι του υψηλού”. Τον 14ο αιώνα χρησιμοποιήθηκε στην Αλχημεία για να περιγράψει τη διαδικασία κάθαρσης/ καθαρισμού μια στερεής ουσίας με το να θερμαίνεται ώστε να γίνει αέριο. Τον 18ο αιώνα αναπτύχθηκε ένα ρεύμα σκέψης που βασίστηκε στην πραγματεία “περί ύψους” του Λογγίνου του 1ου αιώνα μ.Χ. η οποία είχε μεταφραστεί “on the sublime”.

Οι δύο ετυμολογίες στα λατινικά αποδίδονται με την ίδια ελληνική λέξη, Μετουσίωση και χρησιμοποιήθηκαν για να προσεγγιστεί στην αρχή μεταφυσικά και αργότερα επιστημονικά, μια επιθυμητή διαδικασία μεταβολής που να αφορά την ίδια τη φύση των πραγμάτων.

Στην ψυχανάλυση, ο Freud εισήγαγε τον όρο sublimierung για να περιγράψει διεργασίες ανθρώπινων δραστηριοτήτων που δεν έχουν εμφανή σύνδεση με την σεξουαλικότητα αλλά πίστευε ότι το κίνητρό τους είναι η σεξουαλική ενόρμηση. Θεώρησε ότι η σεξουαλική ενόρμηση (και η επιθετική) μπορεί να μεταβληθεί (αποσεξουαλικοποίηση), με μετάθεση του σκοπού σε μη-σεξουαλικό και μετασχηματισμό του αντικειμένου και την συμπεριέλαβε ως ένα από τα πεπρωμένα των ενορμήσεων. Ο νέος σκοπός είναι “ανώτερος” και γι αυτό “ελεύθερος από αντιρρήσεις” και “εκτιμάται από την κοινωνία”. Η μετουσίωση δεν συνεπάγεται καταστολή ή απώθηση της ενόρμησης αλλά πρόκειται για μετατροπή της ενέργειας της επιθυμίας σε κοινωνικά και πολιτισμικά ανώτερη δραστηριότητα.

Η τέχνη, ιδίως η καλλιτεχνική δημιουργία, μαζί με τις διανοητικές αναζητήσεις αποτελούσαν για τον Freud τις κατ' εξοχήν δραστηριότητες μετουσίωσης της σεξουαλικότητας.

Το κείμενο του Freud στο οποίο βρίσκουμε μια άμεση σύνδεση μεταξύ θρησκείας και μετουσίωσης είναι ένα γράμμα του στον Ελβετό πάστορα Oskar Pfister, με τον οποίον διατηρούσε μακροχρόνια αλληλογραφία.

Στο έργο του για τον πολιτισμό η μετουσίωση μίας ενόρμησης αποτελεί ένα “ιδιαίτερα ξεχωριστό χαρακτηριστικό της πολιτισμικής ανάπτυξης”, γιατί “είναι αυτή που καθιστά δυνατόν οι υψηλότερες ψυχικές δραστηριότητες, οι επιστημονικές, οι ιδεολογικές ή της τέχνης να παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο στην πολιτισμένη ζωή... θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μετουσίωση είναι ένα πεπρωμένο το οποίο έχει επιβληθεί στις ενορμήσεις εξ ολοκλήρου από τον πολιτισμό”.

Ο πολιτισμός προκειμένου να αποτρέψει τις “άγριες” σεξουαλικές και επιθετικές ενορμήσεις να εκφραστούν άμεσα διότι έτσι διαταράσσεται τόσο το ψυχικό οικοδόμημα του πολίτη όσο και οι κοινωνικές δομές, ευνοεί μηχανισμούς καταστολής αλλά και μετασχηματισμού τους και η θρησκεία είναι ένας από αυτούς. Εμφανίζεται σχεδόν ταυτόχρονα με τη τέχνη και αποτελούν τα πρώτα πνευματικά, πολιτισμικά επιτεύγματα του “σοφού” ανθρώπου (*Homo sapiens*) διαρκώς παρόντα στην ιστορία του. Προκύπτουν από μια μακρόχρονη επεξεργασία που συμπεριλαμβάνει μεταξύ άλλων και τη μετουσίωση, δηλαδή διαδικασίες που αποτελούν πεπρωμένα των ενορμήσεων αλλά ταυτόχρονα συντελούν στην σταδιακή διαμόρφωση νέων πιο εξελιγμένων “ανώτερων” τρόπων ψυχικής επεξεργασίας.

Μέσω της θρησκείας η ενόρμηση ως πρωτογενής ψυχική ενέργεια μπορεί να μετατραπεί σε πίστη, λατρεία και τελετουργία. Η κάθε θρησκεία δομείται και οργανώνεται μέσω ιδεολογιών αλλά και μέσω της τέχνης και ως μετουσιωτικό κανάλι συντελεί στο να περιοριστεί ή να εκτραπεί η σεξουαλικότητα και η επιθετικότητα των πιστών σε ανώτερους σκοπούς και να οργανωθεί η κοινωνική συμβίωση.

Περνώντας στον Καβάφη και το ποίημά του Ο Μύρης, ποιητής προσεγγίζει τη θρησκεία εξαιτίας μιας συμφοράς. Ο αγαπημένος του Μύρης πέθανε νέος. Στη διαδικασία του πένθους του οι σεξουαλικές ενορμήσεις που μένουν χωρίς αντικείμενο, ανικανοποίητες, βιώνονται χωρίς αξία, πηγή οδύνης.

Τότε είναι που μαθαίνει την επιλογή του αγαπημένου του να αντιμετωπίσει τον επικείμενο θάνατο του μέσω της Χριστιανικής θρησκείας, με την οποία έρχεται και ο ίδιος σε επαφή παρακολουθώντας του συγγενείς του Μύρη και τους Χριστιανούς ιερείς. Δηλώνει ότι δεν γνωρίζει αρκετά αυτή τη νέα θρησκεία γιατί ο αγαπημένος του ποτέ δεν μιλούσε γι αυτήν και αναδύονται απωθημένες σκηνές όπου ο Μύρης αποτραβιόταν από τις εκδηλώσεις της αρχαιοελληνικής θρησκείας του ποιητή και της παρέας του. Στη συνέχεια μέσα από την παρατήρηση της εντατικής προσοχής που δίνουν οι ιερείς στους τύπους της θρησκείας τους, του αποκαλύπτεται μια απωθημένη ετερότητα. Ο ποιητής συνειδητοποιεί με φρίκη ότι η αγάπη του για τον Μύρη ήταν μια πλάνη, ένα μονόπλευρο πάθος και ότι το αγαπημένο πρόσωπο δεν τον έχει αγαπήσει. Η απογοήτευση είναι μαζική και παρουσιάζεται η θρησκεία να μην μπορεί να διατηρήσει τις επενδύσεις και τις ταυτίσεις με το αντικείμενο, αλλά να αποκαλύπτει μια ανυπόφορη αλήθεια. Το υποκείμενο τρέπεται σε φυγή. Θα συζητηθεί η πολυδιάστατη φύση της θρησκείας και η μετουσιωτική της λειτουργία όπως αναδεικνύονται σε αυτό το αρκετά εκτεταμένο ποίημα του Καβάφη αλλά και σε κλινικό υλικό που θα παρατεθεί.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Freud, S. (1909). Letter from Sigmund Freud to Oskar Pfister. *The International Psychoanalytical Library*, (59):15-17

Freud, S. (1910) Leonardo Da Vinci and a Memory of his Childhood. *S.E.* 11:57-138

Freud, S. (1927) The Future of an Illusion. *S.E.* 21:1-56

Freud, S. (1930) Civilization and its Discontents. *S.E.* 21:57-146

Χατζηανδρέου, Μ. (2025). *Κείμενο εγχειρήματος του 19ου Ψυχαναλυτικού συνεδρίου*.